

ONDER CSABA

**„RÓMÁT, ATHENÁT, SPÁRTÁT ÁLMODTAM...”
(Palinódikus szerkesztés és „barokk eposz”
Berzsenyi 1816-os verseskötetének Második Könyvében)***

I. Bevezetés

Berzsenyi és a „poétai román”

Berzsenyi 1813-ban és 1816-ban kiadott verseskötetének recepciója egy tapodtat sem mozdult el Kölcsey 1817-es recenziója óta.¹ Kölcsey olvasatában a versek együttese, azaz a szövegek elrendezése, felosztása semmiben sem különbözött a horatiusi mintát követő (opera omnia-szerű), a klasszicista poétika normatív szempontjait érvényesítő verseskötetek tagolásától. Kölcseynek természetesen igaza volt/van. Berzsenyi kötete *így is* olvasható. Az alábbiakban Berzsenyi 1816-os kötetét alapul véve, azt olvasva és olvasgatva szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy ez a kötet a normatív (klasszicista) elvárások² mellett megenged egy másfajta, leginkább *narratív*nak nevezhető olvasatot is.

Csokonai a *Lilla* elé írt *Előbeszédében* szóba hoz egy, a korabeli (és a későbbi) esztétikák számára tudtommal ismeretlen fogalmat: a *poétai román*t. „Nem is voltak ezek az én verseim soha olyan céllal íródva, hogy belőlük egy és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön: egyszer egyik darab készült, másszor másik, és nem is azzal a renddel, amilyennel e Könyvben látni”.³ Mivel a kontextusban Kisfaludy Sándor *Kesergő szerelem* című műve is szóba kerül, Csokonai az előbbi sorokkal akár erre is utalhatna. A szöveg egy későbbi helyén azonban ezt írja: „Az én Lillámnak kezdete s folyásának nagyobb része örvendetes, a vége pedig orvosolhatatlan szomorú...” – amivel itt

* Ez az írás egy hosszabb, még lezáratlan dolgozat részlete, amely Berzsenyi Dániel 1816-os verseskötetével és a poétai románokkal foglalkozik.

¹ A verseskötetről mint egységes kompozícióról nem születtek olvasatok. Merényi Oszkár és Csetri Lajos (MERÉNYI Oszkár, *Utószó = BERZSENYI Dániel Összes művei*, szerk. Uő., Bp., 1979, 201; CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek*, Bp., 1986, 219) a horatiusi variabilitás-elv megvalósulását vélik felfedezni, de nem elemzik sem az 1808-as „öskompozíció”-t, sem az 1816-osat. Elemzésében BÉCSY Ágnes is (*Magány és közösség: Berzsenyi 1808-as pályafordulatának értelmezéséhez*, It, 1987/1988, 176) csupán az 1808-as kötet keretverseinek funkciótöbbletét vizsgálja.

² Vö. Kazinczy javaslatával: „Három könyvre osztatom fel a’ könyvet, mert a’ versek ennyi felé oszlanak dem Tone nach”.

³ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla: Érzékeny Dalok III Könyvben*, szerk. DEBRECZENI Attila, Bp., 1996, 53–54.

egyértelműen a *Lilla* történetközpontúsága hangsúlyozódik.⁴ A kötet borítóján viszont, az itt kiemelt poétai románnal szemben, az „Érzékeny Dalok” megnevezés olvasható. A paratextus egésze révén létrejövő műfaji paktum⁵ olvasatomban a *Lillának* csak látszólag ad kétféle, differensnek tűnő meghatározást. Az *Érzékeny Dalok* daloskönyvre (dalokat, dalciklusokat tartalmazó verseskötet) való utalása és a poétai román regényt (történetet) feltételező megnevezése nem zárják ki egymást, együttes említésük olyan vers-együttest jelöl, ahol a szerkesztői szándék az önállóan is olvasható (esztétikailag autonóm, időben szétszórta keletkezésű) szövegeket narratív eszközökkel egy fikciós történet keretébe illeszti. Úgy gondolom, hogy Csokonai ezzel a *Lilla* kétféle, egymástól eltérő olvasatát engedi meg: a *szelektív* és a *narratív*. A poétai románt az olvasó verseskönyvként *is* és regényként *is* olvashatja (vagy akár ezek kombinációjaként *is*), attól függően, hogy melyik műfaji verziót tartja relevánsnak, a maga számára érdekesebbnek stb. A regényszerű (narratív) olvasat a szövegek lineáris olvasása során jön létre, miközben a válogató (szelektív) olvasási mód is eredményre vezethet. A poétai román tehát mindkét műfajt az *olvasás* felől teszi egyszerre lehetővé, miközben maga nem válik kanonikus műfajjává. A poétai románnak nincsenek rögzített szabályai, sem meghatározott formája. A pusztá fogalom sem más, mint a *Lilla* paratextusából kiolvasott, a rendszerező, normatív poétikák elvárásai horizontján kívül eső, onnét tekintve fiktív kifejezés. Az az eljárás, amivel egy későbbi szerkesztői szándék eseménysort alakít ki az önállóan is olvasható versekből (megnyerve ezzel a történeteket kedvelő nagyszámú olvasóközönséget), miközben igazodik a hagyományos elvárásokhoz is (daloskönyv), nem egyszerűen alternatívát kínál a regénnyel vagy a nagyobb lírai szövegegységeket kezelő normatív és elegyes szempontú szövegszervező eljárásokkal szemben, hanem kibújik mindkét érvényben lévő műfaji rendszerből, részesévé válva mindegyiknek, egyedül a befogadás felől téve értelmezhető eseménnyé önmagát. A poétai románnak ezt a koncepcióját alapul véve Kisfaludy *Kesergő szerelem* című dalciklusa azért nem tetszik Csokonainak, mert a narratív szerkezet mellett a dalok homogenitása unalmas és fárasztó verseskönyvet (akárcsak a petrarcai *Canzoniere*) eredményez a szelektív olvasás számára. Ezeket figyelembe véve úgy gondolom, hogy Berzsenyi 1816-os kötete olyan poétai román, amelyben az alapvetően normatív, műfaji szempontú (opera omnia-szerű) rendszerezés mellett (ami a szelektív olvasás számára nagyfokú változatosságot nyújthat) a lineáris olvasás számos, a narratív szerkesztésre jellemző mozzanatot találhat. Verseskötetének paratextusaiban Berzsenyi ugyan nem köt semmiféle műfaji paktumot, hallgatása azonban nem jelent némaságot: a verseskönyv általa kialakított elrendezéséhez közvetlen ragaszkodik. A verseskönyv narratív olvasata szempontjából fontos autorizációs problémák (például Kazinczy befolyása, a kompozíciós időszak, vagyis az 1810 után beillesztett versek kérdése) részletes összefoglalására itt most nincs módom. Mindenesetre azáltal, hogy Berzsenyi a második, általa javított kiadásban nem változtatott az első kiadás verseinek

⁴ Vö. *Az eposziáról közönségesen* című értekezésében írottakkal: „Részemről örömet csak azt nevezném epicumnak, amelyben a poeta valamely – igaz vagy költött – történetet beszél el kurtán vagy hosszan, ilyen vagy amolylan formában, akárminémű stílussal.”

⁵ Vö. Gérard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon, 1991, 526.

sorrendjén, gyakorlatilag a magáénak ismeri el ezt a könyvet.⁶ A továbbiakban a verses-könyv egy részletét szeretném újraolvasni és értelmezni, a Második Könyv verseinek narratív olvasatával mutatva be a Könyv szerkezeti felépítését és az itt megfogalmazódó közösségkoncepció elemeit, amihez előbb néhány megjegyzést fűznék.

Berzsenyi 1816 előtti közösségeszményéről

Kis János visszaemlékezései alapján bizonyíthatóan csak a *Romlásnak indult...* kezdetű óda került el 1803-ban Kazinczyhoz. Őszintén szólva számomra szimpatikus Váczy Jánosnak az az „elképzelése”, amely szerint *A' Reggel* és a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* című versek is ott lapultak még az elküldött levélben, még ha nem is igaz, mert hipotetikusán ugyan, de a lényegre tapint, amikor ezekkel a versekkel reprezentáltatja Berzsenyi költészetét. Hasonló tapintattal szeretnék én is eljárni akkor, amikor Váczy fikciója alapján emelem egymás mellé a *Romlásnak indult...* kezdetű és a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* című közösségi tárgyú ódákat. (Közösségi tárgyon a nemzeti, a művelődési témájú és a személyhez szóló verseket értem.) Azért ezt a két verset választottam, mert velük együtt láthatató Berzsenyi közösségeszményének a későbbiekben is felbukkanó két tartós eleme.⁷ A *Romlásnak indult...* kezdetű ódájában az a *virtuseszmény* körvonalazódik, amely Berzsenyi szótárában állandóan a nemzeti létet megtartó *ősi, közösségi harci erényt* jelenti. Virtuseszménye a spártai erkölcs társadalom- (és ember-) eszményét ötvözi a (gyöngyösis) rendí-nemesi virtuszszemlélet hagyományos elemeivel.⁸ Ódájában ekkor (és később is) erkölcsvesztésen elsősorban az ősi harci erények (spártai, közösségi virtus) elvesztését, múltba tünését érti.⁹ Közösségeszményének másik fontos eleme a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* című ódájában bukkan föl a *műveltség* és *tudomány* eszményében, amit részletesen az erényes fejedelemtől alkotott koncepciójában bont ki:

⁶ Az egyetlen verscsere (a *Féltés* és a *Téti Takács József*hez című versek helycseréjéről van szó), illetve a Negyedik Könyv kialakítása nemcsak megerősíti ezt a szándékot, de nagyfokú tudatosságról is árulkodik. A Negyedik Könyv kapcsán a kiadástörténet egyébként indokolatlanul és ráadásul tévesen tulajdonít túl nagy jelentőséget Helmecczinek (lásd legutóbb KÖRIZS Imre, *Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc összes versei; Berzsenyi Dániel művei*, ItK, 1996, 352–355), aki ugyan valóban javaslatot tett az újabb szövegek csoportjának elnevezésére („Ne nevezzük a most küldött új darabokat 4-dik könyvnek?”), de ha bármi lehetősége is lett volna a szövegek elrendezését illetően, ahogyan azt Kőrizs valószínűleg Merényi után állítja, akkor ma az alábbi javaslata szerint nézne ki Berzsenyi kötete: „Megtartsuk-e az első kiadás rendjét 's nem volna-e jobb külön választani a mért verseket a' rímeseiktől juxta ordinem chronologicum 's ezt te magad tudod a legjobban.” A genetikus kontra kompozíciós kiadásokról részletesebben lásd ONDER Csaba, *Szegény, szegény Ber'zenyi Dániel (Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc összes költeményei; Berzsenyi Dániel művei)*, Határ, 1995/4, 183–190.

⁷ Vö. CSETRI, *i. m.*, 56; Uő., *Egység vagy különbözőség?*, Bp., 1990, 336.

⁸ Vö. Uő., *i. m.*, 1986, 51; Uő., *i. m.*, 1990, 335. Lásd még JENEY István, *Késő barokk elemek Berzsenyi Dániel korai ódáiban = Irodalom és nyelvtudomány*, Nyíregyháza, 1987, 28.

⁹ Lásd itt és a továbbiakban CSETRI, *i. m.*, 1986, 51–286; Uő., *i. m.*, 1990, 335–336.

Pallás 's Apolló nemzik az istenibb
Bóltset s erősebb bajnoki lelkeket
Ők nemzik a Márs pallosával
Bírn tudó fejedelmi embert.

A jó fejedelem (a nemzet legfőbb vezetője) *Pallás* műveltség-tudáserényét egyesíti magában *Apolló* virtuserényével. Mátyás egyszerre „Helicont idéző” Corvin és „Árpád szerencsés fegyverivel” rendelkező Hunyadi. „Márs, tudomány, hatalom” együtt virágzó szimbiozisa nagygyá teheti a fejedelmet, akinek „szárnyai alatt” a „Haza” „Rómát és Athenát”, vagyis világhatalmat és kulturális virágzást mutathat egyszerre. A műveltség-tudomány eszménye tehát a tudásban, a bölcsességben, a műveltségben, az észben, a tudományban, illetve az ezek használatában rejlő erényt jelenti, amely erény a magánvirtussal egyesülve a közösséget vezető „bölcs s vitéz” fejedelem princípiuma. Eredetét tekintve platonista/plutarkhista tudomány/műveltség- és északultuszról beszélhetünk.

Mivel most nem céloz Berzsényi közösségesezményének „határozatlanságáról”, „konzervatív” és „felvilágosult” elemeinek keveredéséről értekezni az 1809–1810-et megelőző ódák kapcsán, mindössze annyit rögzítenék, hogy Berzsényi társadalomeszményében a nemzeti létet megtartó közösségi *erkölcs* két fő alkotó elemét az Apolló allegorizálta (*apollói*) *harci* (vagy vitézi) *erényben*, illetve a *tudás* Pallás allegorizálta (*pallási*) *erényben* látjuk, ahol a közösség alapszerkezetéből (egyén-közösség) következően a közösség harci erényére az együttes (spártai típusú) közösségi tett, míg a tudással párosult harci erényre az egyéni szerepvállalás a jellemző.

Az itt felsorolt és körülírt alapelemekben 1809–1810 tájékan módosulás következik be, ami röviden az alábbiakban foglalható össze: a közösségi létet meghatározó két erény jelenléte továbbra is megfigyelhető az ekkori szövegekben, ugyanakkor Berzsényi tudománykultuszának már meglévő elemei a felvilágosodás tudománykultuszával egészülnek ki, egyértelműen hangsúlyossá téve a tudás erényének fontosságát. Berzsényi „felvilágosult fordulat”-át illetően Csetri Lajossal érthetünk egyet, aki Berzsényi tudománykultuszának régi és új elemei, illetve a konzervatív és felvilágosult elemek közt „ellentmondásmentes összetartozás”-t lát. Egyrészt a felvilágosodás (új) tudománykultusza nem írja felül a korábbi, hanem kiterjeszti, bővíti szerepét. Nemcsak a szótár korszerűsödik ezáltal, hanem a választott, a tudomány és virtus kettős erényét magukra öltő hősök repertoárja is, ahol a fejedelem mellett megjelennek a vezető szerepre szánt arisztokraták, a királyok mellett a „modern” államférfiak. „Ész s erkölcs”, „lélekkel s erővel teljes”, „okossággal párosult virtus” régi-új fogalompárjai már a jó hazafit definiálják, Festetics és Teleki László mellett a költő Kazinczyt is.

A közösségi, spártaias életesezmény megvalósítására Berzsényinek igazából csak magán-szférájában (önmagában és családjában) van módja. Nemesi közösségével kapcsolatos illúzióvesztése és csalódása után csak az ősi, harci erények nosztalgija és a romlásuk feletti kesergés marad. Hazafias, a közösségi harci erényekre buzdító ódái tehát elveszítik szerepüket. „Nékünk már most egyéb nem kell – írja Horvát Istvánnak 1811. június 15-én –, csak fabrika, manufaktúra, pénz, sőt egyéb luxus is! Ezekről pedig én ódázni nem tudok, s kö-

vetkezéséppen hallgatók.” Az elhallgató közösségi költő azonban talál majd magának feladatot, mégpedig „a nép boldogságának eszközésében”, ennek szolgálatába állítja az 1810-es évek elején (felvilágosult) költészetét, s ennek jegyében készül majd a Kazinczy sugallta új költői szerepére is.¹⁰ Az itt felvázolt szerepváltás és/vagy szerepváltás megragadható a verseskönyv kompozíciójában is: a Második Könyv végén ugyanis az egykori váteszköltő belátja szerepének és „hangjának” illuzórikus voltát, amiről lemondva előbb visszalép a bizonytalan, rezignált és fájdalmas jövőjű magányába, hogy a Harmadik Könyv végén (és majd a teljes Negyedik Könyvben) immár tudós, közösségi költőként villantja fel (és fogalmazza meg) új szerepét.

2. A Második Könyv¹¹

A palinódikus szerkesztés

A verseskönyv elején álló *Ajánlás* című vers státusza igen izgalmas: Kazinczy szerint ez még „nem tartozik a 'Versek' Corpusához”, tehát még a paratextus részének tekinthető. Ha feltételesen elfogadjuk Kazinczy álláspontját, de a verset nem egyszerűen kötelező formális gesztusként olvassuk, hanem magyarázó, értelmező, bevezető szöveggént, akkor az *Ajánlás*, különösen annak első versszaka, nem lesz más, mint a verseskötet informális prológusa:

Mint a' világnak hajdani díszei,
Csendes meződben rejtet el éltedet,
Hogy ott magadnak 's Nemzetednek
Élj Eratód' arany Édenében,¹²

A külvilágtól magát elrejtő költő egy, a szerelem (Erósz) ihlette és teremtette fiktív világot hoz létre *csendes mezőjében*, ami értelmezésében nem más, mint Berzsenyi költői Arcadiája, itt maga a verseskönyv. A költői szövegek alkotta Arcadia két nagyobb

¹⁰ Vö. BÉCSY, i. m., 108; MARTINKÓ András, *Berzsenyi időszerűsége egy időszerűtlen költeménye tükrében (A Fohászzkodás körbejárása)*, ItK, 1977, 7.

¹¹ *Virág Benedekhez; A' Tudományok; Görög Demeterhez; Orczy' Árnyékához; A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...); A' Megelégedés; Felsőbüki Nagy Pálhoz; Az Ulmai Ütközet; Féltség; Horatiushoz; Az Élet' dele; Kishez; Bucszás Kemenes-Aljától; Keszthely; Bacchushoz; Téti Takács Józsefhez; A' Felkölt Nemességhez (Mint majd midőn...); Herczeg Eszterházy Miklóshoz; A' Magyarokhoz (Forr a világ...); A' Felkölt Nemességhez (Él még...); Wesselényi hamvaihoz; Gróf Festetics Lászlóhoz; A' Balatoni Nymphá Gróf Teleki Lászlóhoz; Báró Prónay Sándorhoz; Barátimhoz (Én is érzem...); Fohászzkodás.* BERZSENYI Dániel, *Versek 1816*, szerk. ONDER Csaba, Bp., 1998.

¹² A verseskönyv keletkezéstörténetére részletesen nem térek ki, de az *Ajánlás* (és az ezt követő *Küprishez*) kapcsán annyit érdemes megemlíteni, hogy a vers első két versszakának megírása a verseskönyv kompozíciós időszakával (1810 nyára) esik egybe: azaz Berzsenyi a készülő/csaknem kész könyv *ismeretében* fogalmaz.

idillikus/idealizált részre bomlik: a magán és a közösségi (nemzeti) élet témáira. Berzsenyi ars poeticájának az a többször is hangoztatott vallomása, miszerint költészetének célját a „használás”-ban és a „tanítás”-ban látja, leginkább (nemzeti) közösségi tárgyú ódáira igaz, ahol valóban a váteszi típusú költő hangján, a nevelés (tanítás és használás) szándékával szól közösségéhez.¹³ „Tanítása” kifejtésekor különösen kedvelt didaktikai fogása volt az ellentétekben való láttatás, a „negatív serkentés”, az eszményítés s nem utolsósorban a látomásos prófétizmus, amelyek segítségével „titkos intéseit” és „buzdításait”, nemzete sorsa, annak jövője felett érzett aggodalmát leginkább hangoztatni tudta. *A Romlásnak indult...* kezdetű, *A' Magyarokhoz* című ódájában jól látható említett módszereinek egyik igen jellemző eleme, az értékszembesítésből építkező ellentétezés rendszere, ahol az értékhiányos (A) és értékteltett (B), egymással szemben álló egységek egymást váltó (A-B-A-B) sorozatának végén, az értékhiányos (A) egységek dominanciájával, a vers általános („negatívan serkentő”) szentenciával zárul és távolodik el konkrét tárgytól (A-B-A-B-C).¹⁴ Ez a fajta szerkesztésmód és a már-már didaktikus váteszi pozíció a verseskönyv Második, közösségi tematikájú Könyvében versek egész sorozatára kiterjedve manifesztálódik. Olvasatomban a verseskönyvnek (a címlapon szereplő szerző mellett) van egy szerkesztő-narrátora (elbeszélő), aki a versek sorozatából alkotott elbeszélésekben (kötetfikció) mindig más és más megszólalónak enged teret: az Első Könyvben az amathusi ódaköltőnek, a Második Könyvben a közösségi *váteszköltő*nek, a Harmadik Könyv hőse a dalköltő arcas, a Negyediké pedig a nyilvánosság elé lépett tudós költő. A szerkesztő-narrátor a könyv meghatározó pontjain reflektál a hősei által elbeszélte történetre, megerősítve vagy éppen megcáfolva az elbeszélteket. Hogy a verseskönyvben elbeszélte történet és a Berzsenyi Dániel nevű szerző feltételezett pályaképe, illetve az empirikus szerző története közötti rés nagysága mekkora, az meghatározhatatlan. A helyzet ugyanakkor egyedi, ugyanis a verseskönyv megjelenése egybeesik a szerző első nyilvános fellépésével, vagyis a poétai román elbeszélője, az elbeszélés hősei és a Berzsenyi Dániel nevű szerző ekkor egy pillanatra azonosulni látszanak. Mindez nem tart sokáig, mivel a megjelenés után nem sokkal a szerző már új szövegekhez adja nevét, elbeszélője időben, könyvének hősei pedig fikciójukba zárkózva maradnak hátra. A Második Könyv mottóverse a *Virág Benedek*hez szóló óda.¹⁵ A mottófunkcióba állított verssel az elbeszélő a váteszköltő pozícióját és beszédmódját határozza meg. Az Első Könyv felől olvasva ugyanis Amathus személyes, elzárt világát Arcadia közössége követi, ebben az ódában pedig Virág elhagyja Tíbur völgyeit, és a *Hon* költőjeként, *koszorús vezér*ként, vagyis a közösség költőjeként definiálódik szerepe. Ezzel a szereppel azonosul a váteszköltő, ezért olvasható éppen ez az óda a Második Könyv élén. A Könyv ódáival kialakított szövegtér *palinódikus* szerkesztésmódját tehát a váteszköltői pozíció alakítja ki. A palinódikus szerkesztésmód képlete valahogy

¹³ Vö. CSETRI, *i. m.*, 1986, 55, 119; BÉCSY, *i. m.*, 177.

¹⁴ Vö. SZAJBÉLY Mihály, *Berzsenyi Dániel 'A magyarokhoz' című ódájának változatai és eszmei-poétikai előzményei*, ItK, 1979, 384.

¹⁵ Azért merem használni ezt a megnevezést, mert ez a vers is (mint ahogy az összes többi a Könyvek élén álló vers) tipográfiailag is jól elkülöníthető az utána következő versektől. Mottófunkciója ennél fogva kihatással van/lehet az egész Könyv értelmezésére.

Így néz ki: állítás (A), ennek visszavonása (B), majd a visszavonás visszavonása (C), amely sem A-val, sem B-vel nem azonos. A Könyv első felében jövőjét, sorsának alakulását tekintve *romló közösséggel* (értékhiányos) egy aranykora felé tartó, *virágzó közösség* (értékeltített) áll szemben. A palinódikus szerkesztés azonban nemcsak egyszerű szembenállást jelent, hanem a valamivel szemben kialakuló ellenállást is. A Könyv elején exponált romló közösség világa egy, a közösség sorsának (létének, jövőjének) szempontjából fontos, meghatározó érték hiányával írható csak le. Ez a *hiány* hívja életre a virágzó közösséget, így ez a közösség a romló közösséghez képest (csak azzal összemérhetően) lesz hiánytalan. A romló közösség apokaliptikus víziójával szemben a váteszsköltő az eszményített, a jelen és a múlt értékeiből egyaránt táplálkozó közösség aranykorának látomasát kínálja alternatívaként. A váteszsköltő elbeszélésében a virágzó közösség csak a múlt értékeinek jelenbe applikálásával válhat tökéletessé. A régmúlt megidézésekor a váteszsköltő az eposzok narrációs szerkesztésmódjával él. Az eposzi világ (ezen belül is a barokk eposz) rendelkezik ugyanis olyan sajátosságokkal (távoli múlt, értelmében és értékében befejezett, átértelmezhetetlen), amelyekre a virágzó közösségnek szüksége van. A romlásnak való ellenszegülés által létrejött törekeny egyensúly azonban nem fixálódik: a Könyv végén az elbeszélő (*Barátimhoz*, *Fohászkodás*) a zordon jelenvalónak enged teret. A romló közösség víziója ezáltal a szomorú valósághoz lesz hasonló, míg a másik, az egykori „arany világ” folyton visszasóvárgott, tűnékeny illúzióvá válik.

A közösség értékösszetevői

A közösségi értékek leírásakor használt terminusokat a Második Könyv szövegeiből kölcsönöztem, feltöltésük is értelemszerűen onnét történt. Eszerint a közösség létének meghatározó értéke az *erkölcs*. A *közösségi erkölcsnek* két összetevője van, a *harci erény*, illetve a *tudás erénye*. Az erények megtestesítői a Második Könyvben *Apolló* és *Pallás*, velük érhető el Spárta közösségi harci erénye, Athena kulturális virágzása és Róma világhatalma. *Apolló* az ősi harci erények, az egyéni és a közösségi vitézség és bátorság allegóriája (a továbbiakban ezek leírásakor a *virtus* fogalmat alkalmazom majd). *Apolló* magában egyesíti a spártai típusú közösségi harci erényt és az egyéni vitézséget és bátorságot. *Pallás* az ész, a tudás (tudomány), a bölcsesség megtestesítője. A Könyvben ábrázolt közösségek egyéneiben „komolyabb” *minervai* vagy „vidámabb” *múzsai* alakváltozatában lelhető fel. A Második Könyv közösségeinek világát tehát *Pallás* és *Apolló* egymást kiegészítő és egymást feltételező együttese igazgatja, megléttük vagy hiányuk meghatározó az adott közösség sorsára nézve.

A romló közösségben *Pallás* (múzsai) jelenléte mellett *Apolló* hiányát észleljük. Ebben a közösségben *egyvén* és *közösség* viszonya kiegyensúlyozatlan. Ugyan az egyének minden cselekedete a közjóra irányul, de erkölcsös cselekedeteiknek csak múzsai princípiuma van jelen. *Pallás* bármennyire is eredője minden cselekedetnek és letéteményese a jövőnek (lásd a közösségek világát nyitó és záró verseket), önmagában mégsem képes ellensúlyozni a másik erkölcsalkotó és közösségmegtartó összetevő (*Apolló*) hiányát. A romló közösségből

tehát hiányoznak a nemzetfenntartó (ösi) harci erények, az alkotó-tanítók mellől a közösséget, Pallást és Apollót erényeikben egyesítő vezetők (a fejedelem, a hadvezér-államférfi). A virágzó közösség bemutatásakor a váteszköltő rögtön a másik közösségből hiányzó Apollót mutatja, a felmutatás gesztusával teremtve meg a két közösség közti feszültséget, megadva egyben (a hiányzó tartalmak beemelésével) a virágzó közösség épülésének programját is, Pallás és Apolló egymást kiegészítő kettősében villantva fel annak alappilléreit. A virágzó és a romló közösség egyénei kétféleképpen lehetnek, attól függően, hogy minervai „komoly” vagy múzsai „vidám” bennük az „aetheri rész”, illetve hogy Pallásuk párosul-e Apolló magánvirtusával. A közösségben így megtaláljuk az alkotó-tanítókat, akik Múzsájuk birtokában művükkel és személyes példájukkal használnak közösségüknek, felmutatva az „ész s érzés” (Pallás és Apolló) egységében rejlő bölcsességet és erőt. A közösségnek ugyanakkor vezetői (vezérei) is vannak, akikben Pallás Minervája és Apolló magánvirtusa, vagyis az államférfiúi bölcsesség erénye és a vitézi erény karöltve egyesül, így téve méltóvá és alkalmassá a vezetőket közösségük irányítására.

A közösség létének záloga azonban nemcsak az egyének lelkében, tudásában, erkölcsiében lelhető fel. A virágzó közösségben a közösségért való tettnek együttes, közösséget igénylő formája is létezik, ami a közösségi virtus (spártai típusú) harci erényében található meg. A közösségi virtusban az egyén közössége alá rendelődik, ahol az egyének alkotta közösség összefogását kiváltó ok vagy cél a közösség egészét érinti. Ilyen a birodalomteremtő vagy azt védelmező harc, amelyben a védelmező közösség virtusának együttes fellépésére van szükség. A virágzó közösségben a közösségi és egyéni szerepvállalások harmonikusan fonódnak egybe, mint ahogy a sereg önnön vezérével, a vezér az őt és a közösséget nevelő alkotó-tanítókkal.

Az erények múltbéli előképeiből a virágzó közösség megerősítést és a jövő szempontjából példaértékű üzenetet nyerhet. A múltban (amely az antik, de leginkább a magyar régmúlt) az ösi harci erények még maradéktalanul megvoltak, ezért a múlt a közösségek számára mindig a példaértékű aranykort jelenti. A romló közösségből hiányzik a közösségi és magánvirtus egykori értékeinek jelenbeli megfelelője. Virágzó közössége számára Apolló jelenből kivesztett erényeit a múltból veheti. A váteszköltő mozdulata, amelylyel az eszményítés és a látomás segítségével teljessé teszi a virágzó közösséget értékhiányos párjával szemben, távolságot is teremt: a romló és virágzó közösségek közti távolság a valóság és az eszmény (nosztalgia, vágy, képzelet, álm stb.) közötti távolsággal lesz egyenlő.¹⁶

¹⁶ Vö. Friedrich SCHILLER, *A naiv és a szentimentális költészetéről* = Uő., *Válogatott esztétikai írások*, szerk. VAJDA György Mihály, Bp., 1960. Berzsenyi Második Könyve a schilleri terminológia szerint a szatirikus költőt idézi, ugyanis Könyvének tárgya „a valóság ellentmondása a természettel”; Könyvében, vagyis „a szatírban a valóságot mint hiányt” helyezi szembe az eszménnyel „mint legfőbb realitással.”

A romlásnak indult közösség

A romló közösség világát alkotó versek csoportja (*A' Tudományok, Görög Demeterhez, Orczy' Árnycárhoz, A' Magyarokhoz [Romlásnak indult...]*) nyitó- és zárópontján a közösségi erkölcs két alappilléreit láthatjuk. *A' Tudományok* a Könyv első verseként, kettős funkcióban áll a nyitó helyen. Pallás, vagyis az általa képviselt tudomány- (ész-, bölcsesség-, felvilágosodás-) kultusz a Könyvben ábrázolt világok minden pontján vezető helyzetben található. Az itt megfogalmazottak tehát az egész Könyvre érvényesek, ugyanakkor a vers a romló közösség világának nyitóverse is egyben, tisztán a közösségi erkölcs pallási erőit hangsúlyozva. Pallás szerepe és befolyása óriási: „a bölcsesség dicső szövétékeivel” viszzahozható az aranykor, „Kronos boldogabb Századja”, és az általa kiválasztottak („Kikben tüstént gyúladt az aetheri rész”) felismerhetik „minden közjó az egyesből” eredő voltát. A Pallás hatalmát hirdető reményteljes gesztussal a váteszköltő *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* reménytelenségét, az aranykorral a pusztulás képeit szegezi szembe, az elrendezéssel (ellentétpár) is azt sugallva, hogy a közösség boldogságának eléréséhez nem elegendő csupán Pallás, a bölcsesség, a tudás, a felvilágosult ész, mindehhez az elveszett-elveszöben lévő apollói virtuserkölcsek is szükségesek. A romló közösség világában tehát Pallást látjuk és Apolló teljes hiányát. *A' Magyarokhozban (Romlásnak indult...)* nem említtetik Pallás, mint ahogy *A' Tudományok* sem említi Apollót. A váteszköltő pedig mindkettőnek fontos szerepet szán eszményi közösségében, ezért bármelyikük hiánya romlásba döntheti a közösséget. A romló közösség lassan kiépülő világából (ahol Görög a közösségének bölcs uralkodót nevelő tanító, Orczy pedig a „Haza” „diadalmi bért” érdemlő „Lantosa”) hiányzik Apolló, Pallás Minervája és Múzsája pedig alkotó-tanítókkal egymaga nem képes a közösségi feladatok ellátására, az értékmentők egy pusztuló világ romjai felett élnek. Ennek a közösségnek nincsenek olyan vezetői (csak kialakításuk lehetősége és eszméje), akik bölcsességük mellé „spártai férjfi kar”-t növelhetnének, hogy közösségüket vezetve feltámasszák „A Nemzet örlelkét”. A romló közösség példájával a váteszköltő az erények egymásra utaltságának fontosságát hangsúlyozza. A romló közösség világának alaphangulatát megszabó hiány definiálja romlóvá a versekkel formálódó közösség képét:

Mert régi erkölcs 's Spártai férjfi kar
Küzdött 's vezérlett fergetegid között;
[...]
Most lassu méreg, lassu halál emészt.

A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...) nemcsak meghatározza és zárja, de egyben jelképezi is ezt a világot. A romlás tendenciájának negatív vízióját a vers, a Könyv kompozíciójában, saját világán túlra is kisugározza, önmaga hiányát kihívássá téve:

De jaj, csak így jár minden az ég alatt!
Forgó viszontság' járma alatt nyögünk,

Tündér szerencsénk' kénye hány, vet,
Játszva emel 's mosolyogva ver le.

(Erre a hiányra, a hiány kihívására válaszolva kezdi meg kiépülését, formálódását a „virágzó közösségnek” definiált világ.)¹⁷

Az „arany világ” előképei

Ez a távolság a két közösség szembeállításának kezdetén még nem érzékelhető. A *Felsőbük*i Nagy Pálhoz és *Az Ulmai Ütközet* című ódák már egyenként is palinódiái lehetnének *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* című ódának, mivel bennük azonnal a romló közösségből hiányzó tartalompárt: Apolló közösségi virtuserényét és a fejedelem Minervát Apolló magánvirtusával egyesítő koncepcióját látjuk. A párba állításukkal kialakult koncentrációjuk (és sorrendjük) tudatos, ideális együttesük éles distanciát jelent a romló közösséggel szemben, erőteljesen jelenítve meg az abból hiányzó értékeket. Párosuk másrészt a mögöttük következő virágzó közösség előképeként is felfogható. Felsőbükiben a virágzó közösség (egyik lehetséges) vezetőjének ideáltípusára ismerhetünk („Hazánk kormányt vezető tanácsán”), akiben Minerva és Apolló erénye egyesül:

Látalak fényes hadi öltözetben.
Látlak Országunk' ragyogó gyűlésén;
Ott merő Hectort 's Kinizsit mutattál:
Itt Cicerónk vagy.

Felsőbüki egyszerre mutat „Hectort s Kinizsit”, majd „Ciceró”-t, azaz bátor vitézt és bölcs államférfit. Az egy személyben egyesülő kétféle erény az idő múlásával is marandóságot biztosít a hős érdemének.

Az Ulmai Ütközet című ódában (amelynek idehelyezésével a vateszköltő hiányt és követelményt egyszerre fogalmaz meg) Apolló spártai, közösségi virtuserénye kerül a középpontba. A bátorságra és önfeláldozásra buzdító „Menj” és „Merj!” a múlt (Zrínyi) megidézésével a közösségi virtust élesztik.¹⁸ Az ódában megjelenő, veszélyhelyzet teremtette kihívást nem *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* aggodalma követi, hanem annak holtpontháról való kimozdulás, a virtus visszanyerésének reménye. A vers nyitva hagyja a harc kimenetelét:

Menj, most mutasd meg Zrínyi' lelkét
Zrínyi' dicső remekét, halálát!

¹⁷ Vö. BÉCSY, *i. m.*, 1987/1988, 180. „A magyarokhoz (Romlásnak indult) nem a költői én amathusi világa áll szemben, hanem a nemzeti múlt idealizált képe.”

¹⁸ MEZEI Márta, *Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás korában*, Bp., 1958, 38. „Zrínyiiben a hősi halál dicsősége magasztosul fel.”

Merj! a' merészség a' fene fátumok'
Mozdíthatatlan zárait ált'üti,
'S a' mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör 's nyit.

A nyitott képi zárlat megnövelt „jelentéskisugárzása”¹⁹ a későbbiekben nyer majd funkciót. A múltidézés hatására az ég felé fordult tekintet kimerevedik, és csak akkor válik elevenné ismét,²⁰ amikor A' *Felkölt Nemességhez* (1805) látomásában a „Magyar” meglátja majd az égből (vagyis tekintetének irányából) leereszkedő és küzdelmébe beavatkozó régmúltbéli (Apolló virtuserényeit még tisztán őrző) seregeket. A két ódát A' *Megelégedés* és a *Féltés* című versek fogják közre. A' *Megelégedés* éles kontrasztban áll a megelőző *Romlásnak indult...* kezdetű ódával. A' *Magyarokhoz* végének lebegtetett bizonytalanságát tartósítja ez a vers, mint ahogyan a *Féltés* is az előtte álló *Az Ulmai Ütközet* című óda felfokozott, várakozó pillanatát zárja le úgy, hogy eközben mégis fenntartja a feszültséget, hiszen a *Féltés* szerelme ugyanolyan militáns erőként van ábrázolva, mint az előzőben a háború:

A' tündér szerelem befedi a' napot
'S Argus' száz szemeit; majd lebegő Zephyr
Majd szélvész 's fenevad. Fojtva erősödik,
Mint a' puskapor és harag.

A virágzó közösség: az alkotó-tanítók

Az ezt követő versek csoportja (a *Horatiushoz* címűtől a *Báró Prónay Sándorhoz* címzettségig) formálja meg a virágzó közösség világát. A közösségben az egyéni vagy közös szerepvállalásnak megfelelően háromfelé csoportosíthatóak a versek. Az elsőkben az alkotó-tanítók együttesét láthatjuk, az ő közösségi erkölcsöt támogató erényük a Múza. A következő csoport jellemző erénye az Apollóban megtestesülő közösségi és magánvirtus. A harmadikban a közösség vezetőinek alakjait láthatjuk, ők már a jövő emberei, nem fejedelmek, hanem vezető arisztokraták, a „bölcshagymák”, akik erkölcsükben a *Felsőbüki Nagy Pál*-hozban már látott erényeket egyesítik.

Az alkotó-tanítók (a *Horatiushoz* című verstől a *Téti Takács Józsefhez* címűig) egyikére a *Horatiushoz* című versben ismerhetünk. A világtól Tiburjába visszahúzódó költő a marandó értékeket nem a közösségi (történelmi) érvényű cselekvésben (szerepvállalásban) látja, hanem Horatius példáját követve a költészet (Múza) szeretetében, a bölcs megelégedésben és középszerűben. A közösségtől való eltávolodást, a semleges szemlélődést előtérbe helyező költői magatartással, a kompozíció elrendezésében is megnyilvánulóan, *átellenben*

¹⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világkép és stílus*, Bp., 1980, 103.

²⁰ MEZEI Márta, *Időszemlélet és nemzetszemlélet Berzsenyi ódáiban*, It, 1976, 768. „Felszólításában a cselekvés most kezdődik, folytatásra vár.”

(vagy szemközt) áll a közösség igazi költőtípusa, a Téli Takács-féle. Ez a költőtípus nem a közösségtől való elvonulást hirdeti, hanem a költészettel való közösségi szerepvállalást. Téli Múzsája nem „üresen csapongó Lepke”, költészete „mint a méh”, „Mézet és neectárt” szedeget, munkája gyönyörködtet (Lepke), de közössége javát is szolgálja egyben (méh). Magasztos célja „szívet és elmét” (Apollót és Pallást) magaszt úgy, hogy „széppel köti össze a jót”. Gyönyörködtet és tanítva használ. A horatiusi költészettan érzelem és értelem egységét hirdető elve a másik horatiusi attitűddel, az elvonulóval párosul, de az elrendezés mintha az előbbire helyezné a hangsúlyt. Ha az elrendezés diakrón sugallatára hallgatva az elől álló *Horatiushoz* felől haladunk az olvasásban a *Téli Takács Józsefhez* irányába, azt láthatjuk, hogy a horatiusi típusú, visszahúzódó, a közösség szempontjából passzív költői magatartás előbb aktívvá válik (lásd a *Kishez* című verset), majd rátalálva a középpútra, Tétiben jelöli meg mintáját. A *Horatiushoz* című verset követő három vers hangsúlyos-rímes verselésű. Az *Élet' dele* és a *Bucsuzás Kemenes-Aljától* fogják közre a *Kishez* című verset. Ezt a három verset nemcsak azonos formájuk, hasonló tartalmuk, de a kompozícióban elfoglalt helyük is megkülönbözteti a többi verstől, mivel nemcsak a Második Könyvnek, hanem az egész kötetnek is a geometriai középpontjában helyezkednek el. Mindez persze csak az első három Könyv, vagyis Arcadia relációjában igaz (eredetileg ez a három Könyv jelent meg az első kiadásban). A sorsfordító erejű személyes élmény megjelenése a *Horatiushoz*t követően nyer értelmet, hiszen a váteszköltő korábbi elvonuló, magányos életét múltra és jelenre osztó, további sorsát befolyásoló élmény fordulópontján Kis János áll. Egy olyan költő, aki egyesíti magában a legfőbb erényeket („az igazi virtust”-t és a „Bölcs”-et), aki az „észt az érzéshez” remekül csatolja, aki felfedi „Az álorcás bűnnek ... rút képét”, s aki „Kizárja örömit a ragyogó napnak: Az áldást Úgy terjeszti”. A közösségi költőideált mutatja a váteszköltő Kisben. Ez az élmény hozza meg költői létének szerepváltását is, hiszen a horatiusi Tiburból. a múlt elzárt magányából Kisben, az ő (közösségi) költői példáján keresztül vezet az út a váteszköltő számára Kemenesaljáról (az amathusi Arkádiából) Keszthelyre (*Keszthely*), a Nemzet (közösség) Heliconjába. A váteszköltő önmaga nemzeti-közösségi költővé érésének stádiumait, ívét beszéli el ezekkel a versekkel. A közösségi-hazafias ódákat egybegyűjtő Második Könyvben a tematikailag és formailag eltérő versek besorolásának okát a közösségi költőszerep ábrázolásának szándékában találjuk, mivel az alkotó-tanítóknak helyük van a virágzó közösségben.

A múltat megidéző eposzi szerkezet

A továbbiakban egy olyan, a versek sorával kialakított „elbeszélő költeményről” lesz szó, amely tárgyi és szerkezeti tulajdonságai alapján leginkább a barokk eposzokra emlékeztet (másképpen, mivel a látomással a régmúltból a virágzó közösség *jelenébe* – a romló közösséggel szemben álló idealizált jelenbe – invokálódó eseménysorról van szó, ez már a regények világa felé való elmozdulást is jelentheti).²¹ Az eposz tárgya a hősi nemzeti múlt

²¹ Vö. Mihail BAHTYIN, *Az eposz és a regény = Az irodalom elméletei*, III, Pécs, 1997, 39.

virtuserényeinek megelevenítése, a romlásba dőlő közösséggel szemben a virágzó közösség megsegítése. *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* című ódában az erkölcsök romlásáról, azaz Apolló közösségi virtusának, az ősi harci erényeknek az elveszéséről, hiányáról már értesültünk. A virágzó közösség idealizáló-eszményítő látomásában ez a hiány nem állhat fenn. A váteszköltő (a közösség pallási, annak is műzsai fele mellett) ezért bemutatja ennek a közösségnek az apollói oldalát is. A közösség számára nélkülözhetetlen virtuserényt a váteszköltő a közösség régmúltjában találja meg, a virágzó közösség teljessé tételéhez ezért a múlt felé fordul, látomásában a régmúlt időtlen és örök érvényű értékei *áthelyeződnek* a jelenbe. *A' Felkölt Nemességhez 1805.* című ódával kezdődő és a *Wesselényi hamvaihoz* cíművel (illetve a kettős zárlat miatt ide tartozik a *Gróf Festetics Lászlóhoz* is) záródó csoport verseinek narratív olvasatát az eposzi világ jellemzői és az eposzi szerkesztésmód határozza meg. Az Apolló virtuserényét megjelenítő versek már egyenként is palinódiái *A' Magyarokhoz* (Romlásnak indult...), de egybegyűjtésük és elrendezésük tovább fokozza a palinódiikus hatást. Az a válságos (történelmi) pillanat, amely a közösség létét eldönteni látszott *Az Ulmai Ütközet* végén, most *A' Felkölt Nemességhez 1805.* című ódával kezdődően ismét megelevenedik. Ezt követően világosan kivehető az ősök látomása, megidézése, a bennük meglévő virtus virágzó közösségbe való beolvasztása.²² A régmúlt változatlan értékeivel rendelkező, reálisan ábrázolt eposzi világ egy *monumentális látomás* során kel életre és kapcsolódik össze a jelennel, párosukkal eszményi közösséget alkotva. Az eposzi régmúlt világa az eposzi szerkesztés (in medias res, propozíció, invokáció, deus ex machina, enumeráció, részletezés) segítségével alakítja cselekményessé a versek sorát. A (barokk) eposz végső tanulságaként (*Barátimhoz*, *Fohászkodás*) rádöbbenhetünk az idő mulandó, látszatot és lényegét, álmot és valóságot elválasztó tulajdonságára. A *nagy ősi vér háborgásáról* és a *héroik lelkek ostromáról* szóló látomás ugyanis bármikor megszűnhet. Ezzel együtt eltűnhet a virágzó közösség eszménye is, hiszen a közösséget identifikáló teljesség helyén újra a fenyegető hiány áll majd elő. *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* jelentette fenyegetettséggel, annak elégikus fájdalomával tehát csak egy konstruált, eszményített és illuzórikus, „csak a múlt tényleges eseményeit és alakjait eszményítő fantáziatévékeny-ség”²³ által létrehozott közösséget tud szembeállítani a váteszköltő.

Az Ulmai Ütközet című ódában a váteszköltő a Magyar sorsát függőben hagyta, nem tudósított arról, hogy a közösség felvette-e hősiek harcát a túlerővel szemben vagy sem. A kötetfikcióban rálelünk a folytatásra. Az utolsó felszólítás („Merj”) a földről az ég felé fordította a tekintetet, majd (az eposzi terminológiát kölcsönvéve) azt láthattuk, hogy *Az Ulmai Ütközet* nyitányát (in medias res: „Mit hallok! Árpád honja határain Álgjuk dörögnek!”) és tárgyjelölését (propozíció: „rettenetes veszély zúg”, „Látom Hazámnak fegyveres öreit Rémmült futásban”), vagyis a közösség létét fenyegető veszély exponálását a „Nincs hát remény már?” lebetgetett bizonytalansága követte, ami egyszerre rejtette magában a végső lemondás rezignáltságát és (Zrínyi virtuserényének felidézésével) a múlt tiszta eszményeibe vetett hitet. A kérdés a romló közösség alapvető problémájára (vagyis a ve-

²² MEZEI, *i. m.*, 1976, 773.

²³ CSETRI, *i. m.*, 1986, 76.

szélyre) utal, konkrét cselekvés és összefogás elé állítva a közösséget. A kihívásra a virágzó közösség a maga eszményítő módján adja meg a választ: a közösség létét biztosító virtust nem önmagából, hanem a múltból meríti. „A helytállás és áldozat” kínálta jövő nem más, mint visszatérés „az eszményi értéktelenség tiszta és biztonságos világába.”²⁴ *A' Felkölt Nemességhez* (1805) látomásos nyitányában²⁵ nem a jövő sorsát eldöntő jelen tér vissza a múlthoz, hanem a múlt támad föl és ereszkedik a jelenbe, magával hozva minden erényét:

Mint majd midőn lángszárnyakon eljövend
A' Nagy Birónak Cherubim angyala,
És kürtje' harsány hangja a' mély
Sírba leszáll hidegült porukhoz;

Mindenfelé dob 's tárogató riad.
Úgy tetszik elhunyt párduczos Őseink
Támadtanak fel hamvaikból
Véreiket fedező karokkal.

A feltámadó seregekről szóló jövendölés *Az Ulmai Ütközetet* követően, az abban szorongatott helyzetben lévő tétova sereg égre tekintő csodavárása után következik. Az erőteljes látomásos kezdés rányomja bélyegét az utána következő versekre, ráadásul a csoport záróverse, a *Wesselényi hamvaihoz* szintén látomásosan zárul. A látomás segítségével a múlt hősei (azok virtusa) megidézhetők, akik aztán égi seregükkel a jelenben veszélyben lévő magyarság segítségére sietnek.²⁶ Beavatkozásukat (Deus ex machina) a veszélyhelyzet indokolja, jelenbe szállásuk (a versek egymásutánja) szabályos cselekménysort alkot. Az ossziáni költészet valóságot és vízióit (látomást) egybemosó technikájával a váteszköltő „...az ősök és utódok szellemi és valóságos” erejét egy seregben egyesíti, „múlt és jelen vitézsége és erénye egyszerre 'él' a megénekelte hősökben.”²⁷ A látomásban felvonuló seregek roppant tömegének ábrázolása teljesen valóságyszerű:

Toldulva jönnek bajnoki népeink:
Erdély' kegyetlen Székelyi, a' fene
Hajdúk, az áldott tér mezőkben
Meggfeketült haragos Kunokkal;

²⁴ MEZEI, *i. m.*, 1976, 765.

²⁵ CSETRI, *i. m.*, 1986, 129.

²⁶ Lásd pl. Virág Benedek versét, *A győzedelmeskedő magyar seregekhez a török háborúkor*: „Oh nagy Zrínyiek!... oh dicső Nádasdiak! Bátor Kemények! Hunyadyak! borostyán ágokkal écs régi vitézeink! Ama dicsőség szent palotáiból Tekintsetek vidám szemekkel Mostani hív onokáitokra.”

²⁷ MEZEI Márta szerint (*i. m.*, 1976, 773) a korabeli magyar irodalomban egyedül Berzsenyi költészetében érhető tetten ez a technika.

A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...) című ódában mutatott virtushiányt, a romlás apokaliptikus vízióját csak egy hasonló méretű és erejű, de ellentétes (idő)irányból érkező látomás (vízió) ellensúlyozhatja. A valóság-hű leírás²⁸ elfeledtetni velünk a látomásos jelleget. A következő óda a *Herzeg Eszterházy Miklóshoz, midőn a' Szombathelyi táborban commandérozá a' Nemességét* című, amely a kompozícióban elfoglalt helye alapján nem más, mint az előbbi óda párverse. Az abban enumerált és lelkesedve leírt hadak vezére, „Árpád virágzó magva”, a „fő Magyar” Eszterházy, aki félistenként tűnik föl, s akít a „hatalom s tudomány” dicsfénye övez. Apolló magánvirtusa Minerva „komoly” felével egyesül benne, az államférfinak testet öltő hadvezér méltó és felkészült vezére lehet a seregnek:

Téged hatalmas Herczeg! az Istenek
Fő polczra tettek, véreidet segéld!
Vidd a' dicsőség templomához:
'S ajtaja' zára lehull előtted.

A nyolcadik versszak *A' Tudományok* megisméltése; Pallás nemcsak „Minden Nagy és Szép”, „Bajnok, dicsőség, fényes ország, A tudomány gyönyörű gyümölcse”, hanem „Róma fejét ez emelte égre.” Pallás tehát olyan hatalom, amely Apolló hatalmának is forrása. Ezzel a felismeréssel indítja útjára a váteszköltő a vezért, immár a jövő felé tekintve.

A látomásos seregek beavatkozása *A' Magyarokhoz (Forr a' világ...)* című ódában következik be. A sereg és annak (a jövőre vonatkozó jótanácsokkal ellátott) vezére után a váteszköltő előbb a háború képeit sorakoztatja („Vér festi a Cordillerákat...”), majd a heroikus, harci erényeket látjuk *Az Ulmai Ütközet végéről*:

Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jöjjen ezer veszély;
Nem félek. A' kürt' harsogását,
A' nyihogó paripák' szökését

Bátran vigyázom.

Mindez a „Nem sokaság, hanem lélek” eszménye, amellyel a gigantikus párviadal kiemelése ezen örök és sajátosan magyar virtuserény hordozói javára dől el. *A' Felkölt Nemességhez, a' Szombathelyi táborban* már nem más, mint a csatából táborába visszavert győztes sereg büszke szemlézése és a diadala felett érzett öröm illetve megkönnyebülés:

²⁸ Lásd erről OROSZ László, *Berzsenyi Dániel*, Bp., 1976, 77.

Él még Nemzetem' Istene!
Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz!

Az ezt követő sorok *Az Ulmai Ütközetben* és *A' Magyarokhozban* (*Romlásnak indult...*) előállt fenyegetettség elmúltát nyugtázzák:

Állsz még, állsz szeretett Hazám!
Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!
Méltán búslakodnám előbb,
Hogy Héró Eleid' nyomdokiból kitérsz,
'S régen-félt veszedelmidet
Rád huzzák netalán majd buta korcsaid.

A' Magyarokhozra (*Romlásnak indult...*) való konkrét utalás azt jelzi,²⁹ hogy a romló világot a régmúlt jelenbe idézett értékei, a közösségi és a magánvirtus együttese képes felvirágoztatni, egyén és közösség múltban harmonikus viszonya a jelenben is megélhető, és a jelen értékeivel kiegészítve felépíthető a jövő virágzó közössége. A csodás beavatkozás megtette hatását, a virtus ősi erénye (a hősiesség, bátorság) életképes a jelenben, és a jövő sem lehet más, mint ezen értékek továbbvitele. A diadal enumerációja igazi ellenéneke a romló közösség sugallta jövőnek:

Nem szállt Trója alá soha
Illy szép Spártai had, [...]

A zárlat jóslatában a vezér Eszterházy alakjában fölsejlik a jövő:

Míg Hérói bibor süveg
Tündöklük fejedén Hunnia' csillaga,
Eszterházy dicső Magyar!
Míg győző Eleid' pallosa czombodon
Csattog: győzni fog a' Magyar,
'S Andrásnak ragyogó napja le nem menend!

A nemzetmegtartó értékek virtuserényének különös, látomásos-eposzi történetként való beilleszkedése a virágzó közösség világába itt éri el csúcspontját. A *Wesselényi hamvaihoz* a váteszsköltő látomásos történetének egyik zárópontja. A hős siratásában az előbb látott csata hősi halottjára ismerhetünk („Leomlom én is szent porodon, nemes!”), aki a látomásos világban valódi Héroszként tűnt fel:

²⁹ Lásd erről CSETRI, *i. m.*, 1986, 112.

Te, mint az orkán 's mint az Olympi láng,
Megráztad a' gőztorlatok' álpesit;

A váteszköltő a vers végén mitikus szerepet szán halott hősének:

Tekints le hozzánk hős Eleid közül!
Lebegj körülünk, légy szeretett Hazád'
Védlelke, 's oh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

Az utolsó másfél sorban megfogalmazott kívánság a párversnek számító *Gróf Festetits Lászlóhoz* címzett ódába nemcsak átvezet, de ott be is teljesül, hiszen Festetits, Wesselényi örököseként, egyesíti magában a régi és az új örökségét, Apollót és Pallást, méltó vezére lehet majd hazájának:

Dicső előkép várja figyelmedet.
Nagyságra hívnak minden előjelek,
'S nem kétli Pannon, hogy te léssz majd
Legnemesebb fíja, híve, dísze:

Akár szilaj mén vért' s hadi port dagaszt
Alattad a' megtört csatarend előtt,
Akár mosolygó Keszthelyedben
Élj az igaz Nagyok' enyhelyében.

Ezek az eszmények már nem a régmúlt emlékeiként bukkannak föl, hanem a virágzó közösség részeként. A tökéletes vezér, a váteszköltő elképzelése szerint, örököse a múlt értékeinek és azok jelenbeli továbbvivője, ugyanakkor nem feledi Pallás mindent befedő „gyémánt aegisét” sem.³⁰ Az ezt követő két óda a virágzó közösség két alakját állítja elénk: Teleky (*A' Balatoni Nympa Gróf Teleky Lászlóhoz, midőn a' Balatonra szállott*) a sokoldalú arisztokrata, akit múltja, neveltetése és műveltsége képessé tesz a tudás szükségességének végső felismerésére. A *Báró Prónay Sándorhoz* címzett óda a közösségi tudós-tanító költő (vagyis a virágzó közösség Flaccusa, *maga a váteszköltő*) Exegi monumentuma, aki meglegelte helyét közösségében, és ettől a közösségtől „erkölcsalkotó” mivoltában is megdicsőült.³¹ A virágzó közösség rajza a vezér és az alkotó-tanító optimista képet mutató párversével zárul.

³⁰ BÉCSY, *i. m.*, 1987, 182.

³¹ Vö. Uő., *i. m.*, 197; NÉMETH László, *Berzsenyi = N. L., Az én katedrám*, Bp., 1983, 299.

Zárlat: a palinódia visszavonása

A virágzó közösség rajzában a váteszköltő előbb Pallás bölcs és múzsai Athenáját mutat-
ta, majd Apolló múltból feltámadó ősi, harci virtusában Spártát, arisztokratáiban a fejedelmi
erényeket őrző embereket, akik képesek Róma Athenát Spártával egyesítő nagyságát újrate-
remteni. A romló és a virágzó közösség egymásnak feszülő látomássora itt azonban meg-
szakad. A köztük lévő harc nem dőlt el, hanem láthatóvá válik a világ reális, illúziótlan arca.
A *Barátimhoz* a verseskönyv kompozíciójában elfoglalt helye alapján több lesz annál, mint
a többször is előforduló látomások egyike a költő röptéről (ilyen az *Amathus* az Első
Könyvben, *A' Reggel* a Harmadik Könyvben), „vadoni jelene” nem az *Amathus* című
versben elutasított külvilág.³² A Második Könyv zárlatában álló vers a *Fohászokodás* című-
vel párban az előttük lévő Könyv, a közösségi Arcadia megidézése, elmúlásának bejelenté-
se. A vers múlt idejű emlékként együtt, egyszerre jeleníti meg a camenai-küpriszi-amathusi
idill Első Könyvben látható életkörét és a nemzeti ódából formált virágzó közösség Má-
sodik Könyvbéli Arcadiáját. A vers elbeszélésszerű múltidézésében a jövőt a „kényszerű,
kietlen véglegesség váltja föl”.³³ Az ötödik versszak leplezi le a közösségi aranykor álmait.
A szörnyű ébredésben az aranykor visszavonja magát, látomásos, álomszerű létének szét-
foszló vonásai mögül *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* fenyegető víziójánál is zor-
dabb idők látomása tűnik föl:

Álmaim tűnnek, leesik szememről
A' csalárd fátyol, 's az arany világnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel:

A vers utolsó szakasza már a követendő magatartást is kijelöli. A „letapodott virtust”
és „a bűnnek koronás hatalmát” látva az elbeszélő, lemondva életének közösségi (vátesz-
költői) szerepéről, elfordul a világtól:

Látja, és keblét szomorún bezárja.
Nem szeret semmit, de nem is gyűlölhethet...
Szíve óhajt még, de üres vodonba
Hal ki nyögése.

A világtól elfordult, „nem szeret, de nem is gyűlölhethet” köztes, átmeneti állapota ener-
váltságot és rezignáltságot mutat, a természetlenség és mozdulatlanág reménytelen vilá-
gát, amelyben nem maradt (és nem jöhet) más, mint:

³² BÉCSY, *i. m.*, 1987, 193.

³³ Uő., *Halljuk, miket mond a lekötött kalóz*, Bp., 1985, 53.

Isten! kit' a Bölcs' lángeze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:

A Könyv végén az elbeszélő, magára maradva, „Keblét szomorúan bezárja”. Ebben a közegben hangzanak el a *Fohászkodás* szavai. Az elbeszélő nem „privát ügyeivel 'tolakszik' Isten elé”,³⁴ himnusza a kompozíció epizód sorában a romló közösségéért mondott fohásként fogható fel. Az *Ulmai Ütközet* felszólítása („Merj!”) nem érte el célját, *A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...)* Magyarja nem volt képes önmagából nyerni bátorságot. A virtus feltámaszthatóságába vetett maradék hit elmúltával a jövőndől sorsa felé sodródó közösség („Róma s erős Babylon leomlott”) jövőjéért immár tehetetlen elbeszélő erejéből már csak erre az óvó himnusza futja. A közösségéért mondott himnuszt a vers második részében a közösségtől és múltjának titkos-termékeny világától elszakított elbeszélő vallásos elégiája követi:³⁵

Buzgón leomlom színed előtt Dicső!
Majdan ha lelkem záraiból kikél,
'S hozzád közelb járulhat, akkor
A' mi után eped, ott eléri.

A' Magyarokhoz (Romlásnak indult...) című ódából kicsengő „optimizmusnak” itt már nyoma sincs. A sztoicista örök történelmi körforgásból csak a sztoikus lélekállapot és a végérvényes hanyatlás élménye maradt, s annak bizonyossága, hogy az álmok csak a halálán túl valósulhatnak meg.³⁶

³⁴ MARTINKÓ, *i. m.*, 10.

³⁵ Uő., *i. m.*, 8.

³⁶ A *Fohászkodás* „rokontalansága” (vö. MARTINKÓ, *i. m.*, 2) a verseskönyv zárlatában megszűnik. A meglehetősen lehangoló zárlattal nem ér véget Berzsenyi poétai románja, hiszen mindezt a Harmadik Könyv követi, amely csekkel a Múzsához intézett sorokkal kezdődik (akár folytatva, reflektálva az előzőekre): „Mind-den gyönyörű Tempéink / Lassanként elhervadnak, / Legforróbb képzeményeink / Egyszerre majd megfagynak: // De te, kegyes Tündér, végig / Ragyogsz bús éjszakánkon, / 'S a' Léthe' csendes révéig / Kisérsz setét pályánkon.” (*A' Múzsához.*)